

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Impola, Petteri; Eilola, Jari

Title: Vastentahtoiset tunnustajat : oppisäädyn aviottomat lapset 1600- ja 1700-luvun vaihteessa

Year: 2015

Version: Published version

Copyright: © Suomen Sukututkimusseura, 2015

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Impola, P., & Eilola, J. (2015). Vastentahtoiset tunnustajat : oppisäädyn aviottomat lapset 1600- ja 1700-luvun vaihteessa. *Genos*, 86(3), 138-149.

Vastentahtoiset tunnustajat

Oppisäädyn aviottomat lapset 1600- ja 1700-luvun vaihteessa

Petteri Impola & Jari Eilola

Avioliiton ulkopuolisten seksuaalisten suhteiden kontrolli tiukentui Suomessa etenkin 1680-luvulta lähtien. Papit valvoivat seurakuntalaisten käyttäytymistä ja opettivat virallista, kirkon ja kruunun edellyttämää seksuaalinormistoa. Samalla papiston edellytettiin toimivan esimerkkinä seurakuntalaisille. Tässä artikkelissa tutkimme, mitä aviottoman lapsen saaminen merkitsi oppi- ja pappisäädyn edustajalle 1600- ja 1700-luvun vaihteessa.

Viime vuosikymmeninä tehty esimodernin ajan sukupuolisuhteiden tutkimus voidaan pelkistää kolmeen osittain limittaiseen näkökulmaan. Ensinnäkin on tutkittu avioliiton solmimista ja samalla seurustelua koskeneen lainsäädännön kehitystä ja siihen vaikuttaneita tekijöitä.¹ Tähän on liittynyt läheisesti virallisen normiston soveltamista paikallisyhteisöissä koskeva tutkimus. Se on fokusoinut raastuvan- ja kihlakunnanoikeuksien toimintaan ja selvittänyt, kuinka keskushallinnon tiukentuva ote paikallisyhteisöistä ilmeni muun muassa esiaviollisten suhteiden kontrolloinnissa.² Sittemmin näkökulma on laajentunut epävirallisen eli yhteisön oman kontrollin tutkimukseen. Oikeuden rinnalle on nostettu muitakin toimijoita, joiden avulla sukupuolta, seksuaalisuutta, seurustelua ja avioliittoa koskevia käsityksiä ja käytäntöjä on tutkittu.³ Poikkeamme tässä artikkelissa valtavrasta kohdistamalla huomiota salavuoteudesta ilmiannettujen ja aviottomien lasten isiksi syytettyihin.

Avioliiton solmiminen oli perinteisesti ollut maallinen toimenpide, jossa luotiin ja vahvistettiin sukujen välisiä siteitä ja säänneltiin maanomaisuuden periytymistä. Tässä prosessissa kihlautumista eli miehen ja naisen lupautumista toisilleen pidettiin sopimusten solmimishetkenä ja samalla pariskunnan aviollisen ja seksuaalisen yhteiselämän alkuna. Häät olivat seremonia, jolla liitto vahvistettiin ja jossa osoitettiin sukujen mahtia ja varallisuutta. Kansanomaisessa

katsannossa lupaus avioliitosta ja yhdessä vietetty yö merkitsivät avioliiton solmimista vielä pitkään sen jälkeenkin kun viralliselta avioliitolta alettiin edellyttää kirkollista vihkimistä.⁴

Jo katolinen kirkko tahtoi kuitenkin koko avioliittoprosessin haltuunsa. Vaatimus perustui osittain kanoniseen oikeuteen, osittain siihen, että avioliitto oli yksi sakramenteista. Kirkko korosti kirkollista vihkimistä avioliiton ja pariskunnan seksuaalisuhteen alkuna saamatta tahtoaan läpi lainsäädännössä. Sopimuspuhjaiset kihlaukset ja avioliitot hyväksyttiin myös reformaation jälkeisessä 1571 kirkkojärjestyksessä. Se tunnusti kihlauksen aikana syntyneet lapset aviolapsiksi, mutta määräsi heistä sakon. Periaate toistui 1686 kirkkolaissa.⁵

Seksuaalirikoslainsäädännön pohjana olivat maan- ja kaupunginlait, Mooseksen laki ja kuninkaan antamat säädökset, joiden pohjalta rikosnimikkeet jaoteltiin seuraavasti: salavuoteus, yksinkertainen ja kaksinkertainen huoruus. Ensimmäisessä oli kyse kahden naimattoman osapuolen välisestä sukupuolisuhteesta, jälkimmäisissä joko toinen tai molemmat oli avioliitossa. Keskiaikaisessa lainsäädännössä oli näistä rikoksista rangaistukset vain miehille, joiden katsottiin kantavan vastuun sukupuolisuhteesta. Vuoden 1686 kirkkolaissa mies veloitettiin avioitumaan naisen kanssa, jos oli maannut tämän avioliittolupauksen nojalla. Normi oli sisäistetty niin hyvin, että voidaan puhua maan tavasta.⁶

Naisten osalta salavuoteus tuli oikeudellisesti rangaistavaksi 1600-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, kun virallinen seksuaalisuhteiden kontrolli kiristyi. Salavuoteutta ja lapsenmurhia koskeva lainsäädäntö osoittaa, että äitien vastuu vastasyntyneiden hyvinvoinnista korostui isien vastuuta enemmän.⁷ Muutosta on selitetty naisten hedelmällisyyden kontrolloinnilla, jonka avulla kirkko ja kruunu pyrkivät turvaamaan jatkuvuuden, luomaan kestäviä avioliittoja ja ehkäisemään seksuaalista epäpuhtautta.⁸

Siirrämmekö artikkelissamme huomion kontrollin kohteesta sen valvojiin itseensä ja kysymme, miten avioton lapsi vaikutti oppi- ja pappissäädyn edustajan asemaan ja mahdollisuuksiin jatkaa työssään? Kuinka normiston valvojien hairahtumiseen suhtauduttiin, ja miten asiaa ylipäätään käsiteltiin oikeudessa? Tunnustivatko syytetyt aviottomat lapsensa?

Pureudumme näihin kysymyksiin kahden pappisuraa havitelleen henkilön avulla. Ensimmäisen tapauksen keskushenkilö Johan Liliewan nuorempi oli pappissukua Turun saaristosta. Hänen isoisänsä Jacobus Petri, samoin kuin setänsä Lars ja isänsä Johan vanhempi olivat olleet Nauvon kirkkoherroja. Isä ja setä olivat avioituneet Saltvikin kirkkoherran Boetius Mureniuksen tytärten kanssa. Johan nuorempi valmistui Turussa ylioppilaaksi 1670, minkä jälkeen hän jatkoi opintojaan Turun akatemiassa. Hän oli ylimmän luokan stipendiaatti kun häntä syytettiin aviottoman lapsen isäksi 1691.⁹

Daniel Kihl oli jämsäläisen rälssivoudin ja nimismiehen poika. Hän oli siis maallisesta virkamiesperheestä, vaikkakin äidinisänsä Samuel Svanstrupe oli ollut Jämsän kappalaisena ja kirkkoherrana. Kihl aloitti opinnot Turun katedraalikoulussa 1683, mistä jatkoi opintoja akatemiassa valmistuttuaan ylioppilaaksi 1690. Samaa opinpolkua kulkenut veli Georg oli edennyt Helsingin triviaalikoulun rehtoriksi, myöhemmin Jämsän kirkkoherraksi, ja 1694 hän suositteli Danielia kollegan virkaan. Daniel valittiin virallisesti vasta 1701, kun hänen edeltäjänsä siirtyi Sysmän kirkkoherraksi. Daniel joutui 1702 epäilyksi salavuoteudesta ja pitkään jatkuneesta aviottomasta suhteesta raatimiehen tyttären.¹⁰

Turun akatemiatoria vuodelta 1795. Oikealla on anatomian tutkimuslaitos, jonka taakse silloinen päärakennus ja tuomiokirkko jäivät. Vasemmalle rakennettiin sittemmin nykyisin vanhana Akatemia-talona tunnettu rakennus.

Turun akatemian, kymnaasien ja triviaaliskoulujen pääasiallinen tehtävä oli valmistaa miehiä oppi- ja pappissäätöön. Koulutus loi myös mahdollisuuden nousta säätykierrossa. Usein ensimmäisenä askelmana oli huonosti palkattu ja vähän arvostettu opettajan toimi, josta pyrittiin ponnistamaan kappalaiseksi tai kirkkoherraksi.¹¹ Viranhakuprosessissa arvioitiin hakijan lahjakkuutta, oppineisuutta ja elämäntapojen kunnollisuutta. Kirkkolain mukaan etusijalla olivat hovissa, yliopiston tai koulun opettajina ja sotilaspappeina palvelleet.¹²

Käytämme päälähteinä oikeusistuinten tuottamia tuomio- eli pöytäkirjoja. Kaupungeissa oikeudenhoidosta vastasi yhden tai useamman pormestarin johtama ja raatimiehistä koostuva raastuvanoikeus. Turussa ja Helsingissä toimi myös raastuvanoikeutta alempi oikeusaste, kämnerinoikeus. Se käsitteli vähäisempiä talousriitoja, lieviä pahoinpitelyjä ja kunnianloukkauksia. Turun kämnerinoikeus tuomitsi itsenäisesti kaupunkilaisten siveellisyyttä koskevia asioita ja siirsi vain epäselvimmät asiat raastuvanoikeudelle, johon myös tuomioon tyytymättömät saattoivat vedota.¹³

Myös Turun hovioikeus käsitteli Liliewanin ja Kihlin tapauksia. Se oli perustettu vuonna 1623 ja sen tehtävänä oli valvoa alioikeuksien päätösten lainmukaisuutta. Hovioikeuden päätöksistä ja kannanotoista saamme vain välillistä tietoa alioikeuksien ja Turun akatemian

SUKUKIRJOJEN MENTOROINTIPALVELU

Suomen Sukututkimusseura tarjoaa sukukirjojen ja talo- ja kylähistorioiden kirjoittajille ym. historian harrastajille julkaisujen mentorointipalvelua.

Mentoroinnissa kokenut asiantuntija neuvoa ja tukee kahdenkeskisessä yhteistyössä kirjoittajaa julkaisun eri vaiheissa.

Julkaisuhankkeen mentoroinnissa edetään aina kirjoittajan toiveiden ja tarpeiden mukaan. Yhteistyö voi olla joko kertaluonteista tai se voi koostua useista eri mentorointi-istunnoista.

Sukukirja on yleensä pitkäkestoinen hanke ja sen mentorointi saattaa viedä runsaastikin aikaa. Siksi yhteistyö on usein hyödyllistä jakaa useisiin yhden tai kahden tunnin mentorointi-istuntoihin, joiden välillä kirjoittaja työstää käsikirjoitustaan mentorilta saamansa palautteen pohjalta.

Yhteistyö etenee kirjoittajan haluamaan tahtiin ja joka tapauksessa voit aina itse tarkkaan määritellä ajan, jonka haluat mentorointiin käyttä.

Palvelun hinta

Tekstin lukeminen: 50 senttiä/sivu

Mentorointi: 45 euroa/tunti, veloitus jokaiselta alka-valta puolelta tunnilta.

Mentorit

Fil. tri **Jukka Partanen**, historiantutkija, joka on toiminut opettajana mm. yliopistossa ja kansanopistossa. Hän on lisäksi kirjoittanut ja toimittanut useita paikallishistoriallisia tutkimuksia.

Fil. tri, MBA **Marja Pirttivaara**, geneettisen sukututkimuksen asiantuntija, joka on runsaasti luennoinut aiheesta. Hän on perehtynyt erityisesti länsisuomalaisiin sukuihin ja tietotekniikkaan.

Fil. maist. **Jens Nilsson**, sukututkija, joka on toiminut mm. Karjalan Liiton sukututkijana sekä tehnyt runsaasti erilaisia käänös- ja translitterointitehtäviä. Nilssonin erikoisalana ovat itäsuomalaiset suvut.

Fil. maist. **Raine Raitio**, tietokirjailija ja historiantutkija, joka on kirjoittanut mm. useita kylä- ja kaupungin-osakirjoja sekä sukututkimusta käsitteleviä teoksia. Hän on myös opettanut sukututkimusta kansalaisopistoissa.

Lisätietoa ja ohjeita on Seuran verkkosivuilla. Voit myös ottaa yhteyttä Seuran toimistoon, puh. 010 387 7900 tai seura@genealogia.fi.

konsistorin pöytäkirjojen maininnoista, koska hovioikeuden arkistot tuhoutuivat suurelta osin 1827 Turun palossa.¹⁴

Lisäksi hyödynämme Turun akatemian konsistorin pöytäkirjoja. Konsistori oli yliopiston rehtorin – jona toimi Turun piispa – ja professoreiden muodostama johtoeelin, joka käytti itsenäistä tuomiovaltaa. Se tarkoitti, että yliopiston piiriin kuuluneiden henkilöiden asioita ja rikkomuksia voitiin käsitellä kämnerin- ja raastuvanoikeuksissa, mutta viime kädessä konsistori tutki ja langetti omat tuomionsa.¹⁵

Kysymys avioliittolupauksesta

Johan Liliewanin ja Daniel Kihlin tapaukset tulivat oikeuteen aviottoman lapsen synnyttäneiden naisten ilmiannoista – ja molemmat väittivät saaneensa miehiltä avioliittolupauksen. Kummatkin miehet kiistivät aluksi avioliittolupauksen lisäksi myös isyyden.

Ensimmäisessä tapauksessa äiti oli Margareta Larsdotter, joka oli lapsen syntyessä huhtikuussa 1691 Turun pormestari Jakob Willsta-diuksen piika.¹⁶ Liliewanin mukaan Margareta oli levittänyt huhua, että hänellä olisi ollut Liliewanin omakätinen avioliittolupaus. Margareta ei pystynyt esittämään asiakirjaa oikeudessa eikä viitannut missään oikeuskäsittelyn vaiheessa sellaisen olemassaoloon.¹⁷

Avioliittolupaus oli tärkeä asia salavuoteus-tapauksissa, koska sen perusteella tapahtunut makaaminen velvoitti miehen naimaan naisen. Jos naisella oli riittävä näyttö tai oli todennäköinen epäily, päätöksen teki tuomiokapituli. Vuoden 1686 kirkkolaki vahvisti käytännön, että jos avioliittolupauksesta oli vain naisen todistus ja mies kiisti, asia siirtyi maallisen oikeuden selvitettäväksi.¹⁸ Oikeudet alkoivat edellyttää avioliittolupauksen yleistä tunnettavuutta 1690-luvun alussa. Miehen kiistäessä naisen oli kyettävä todistamaan, että lupaus oli annettu. Tehtävä oli vaikea, jos lupaus oli annettu ilman todistajia.¹⁹

Margaretan väite kirjallisen avioliittolupauksen olemassaolosta täytyy nähdä tätä taustaa vasten. Se voidaan tulkita yritykseksi vaikuttaa Liliewanin lähimpiin tukijoihin ja näiden kanssa käytäviin avioliittoneuvotteluihin. Kysymys

avioliiton solmimisesta ei näet ollut pelkästään miehen ja naisen oma asia, vaan oli huomioitava myös suvun ja perheen asema, etu ja verokostoituminen. Mitä korkeammassa asemassa avioon aikova oli, sitä suuremmista aineellisista ja aineettomista siirroista oli kyse. Näistä syistä aikomus avioitua aktivoi lähiomaiset, jotka saattoivat edesauttaa tai pysäyttää prosessin.²⁰

Margareta ajoi asiaansa yksin, mutta Liliewan sai tukea kahdelta sukulaiseltaan, jotka parhaansa mukaan yrittivät pelastaa hänet. Liliewanin äiti Karin Bosdotter Murenius ei halunnut Margaretaa miniäkseen. Hän harmitteli, että oli saamistaan varoituksista huolimatta majoittanut naisen taloonsa ja saattanut poikansa ahdinkoon.²¹ Toinen sukulainen oli Margaretan emäntä Sara Rothovius, pormestari Willstadiuksen vaimo ja Liliewanin serkku, joka useaan otteeseen painosti Margaretaa nimeämään erään toisen miehen lapsen isäksi. Kättilö Margareta Jakobsdotter ja muutama muu läsnä ollut nainen todistivat näin tapahtuneen.²²

Daniel Kihlin tapaus poikkeaa edellisestä siinä, että lapsen äidin sosiaalinen status oli korkeampi eikä hän tullut oikeuteen yksin. Äiti oli edesmenneen raatimiehen Claes Hinderssonin tytär Anna, joka oli Nevanlinnassa vahingonlaukaukseen kuolleen skalmeijanpuhaltaja Johan Holmin leski.²³ Edusmiehenä toimi hänen setänsä raatimies Gabriel Hindersson, joka oli neuvotellut Kihlin kanssa avioliitosta ennen asian tuomista oikeuteen. Hän myös toisti avioliittovaatimuksensa oikeudessa virallisesti ja kirjallisena.²⁴

Edusmiehen käyttöä suosittiin ylemmissä yhteiskuntaluokissa. Hänen katsottiin antavan painoa naisen vaatimuksille maskuliiniseksi miellettyssä oikeudellisessa kontekstissa. Edusmiehen läsnäolo saattoi myös vähentää miehen halukkuutta livetä avioliittoneuvotteluista.²⁵ Toisaalta tilanne saattoi kärjistyä entisestään, kuten Kihlin tapauksessa. Avioliitosta kieltäytymisen syynä näyttää olleen miesten toisiaan kohtaan tuntema vastenmielisyyys, joka johti salavuoteuden käsittelyn rinnalla kunnianloukkauksista käräjöintiin.²⁶

Kiista ratkaisevasta ajankohdasta ja suhteen olemassaolosta

Kysymykset lapsen alullepanon ajankohdasta ja ylipäätään suhteen luonteesta olivat seurausta isiksi syytettyjen miesten valitsemista strategioista, joiden avulla he yrittivät vapautua syytteestä. Tarkan siittämisajan selvittäminen oli tärkeää, koska mies saattoi silloin omien todistajiensa avulla osoittaa olleensa aivan toisaalla.²⁷

Margareta Larsdotterin lapsi syntyi 13.4. Hänen mukaansa lapsi oli laitettu alulle ilta-päivällä pyhäinmiestenpäivän (1.11.) ja Martin päivän (11.11.) välisenä aikana Liliewanin äidin talon kamarissa olevan arkun päällä. Myöhemmin Liliewan oli maannut hänen kanssa useaan otteeseen, mutta silloin paikkana oli Willstadiuksen sauna. Kun Liliewan onnistui värväämään todistajan, joka vannoi, ettei lasta oltu voitu laittaa alulle nimettynä aikana ja paikassa, Margareta muutti ajoitusta niin, että ensimmäinen yhdyntä olisi tapahtunut Willstadiuksen tuvassa jo mikkelinpäivän (29.9.) aikoihin. Se oli tapahtunut juuri ennen Liliewanin matkaa Uudellemaalle.²⁸

Margaretan ensimmäinen versio tapahtumista sisälsi luotettavan todistuksen tunnusmerkit. Se oli riittävän yksityiskohtainen, johdonmukainen ja kuulosti uskottavalta.²⁹ Toisten lausunnot kuitenkin heikensivät sitä. Erityisesti konsistorissa kiinnitettiin huomiota ensimmäisen yhdyntän ajankohtaan. Margareta selitti tarkoittaneensa jo alun perin aikaisempaa ajankohtaa, mutta sanoneensa väärin. Selitys ei vakuuttanut konsistoria, vaan se piti Margaretaa epäluotettavana todistajana. Sen sijaan konsistori luotti Liliewanin todistajiin ja piti toteennäytettynä, että Liliewan oli ollut Uudellamaalla kun lapsi oli laitettu alulle.³⁰

Helsingissä keskeiseksi muodostui Annan todistus makaamisesta hänen kamarissaan samana yönä (19.1.1702), kun Kihlin Georgveljen leski Elsa Steen oli lähtenyt Jämsään.³¹ Annan mukaan Kihl oli saattanut kälyään jonkin matkaa vanhaankaupunkiin, mutta palannut sieltä hänen luokseen. Kihl kiisti. Hänen mukaansa lapsen syntymäpäivästä 17.10. voitiin laskea lapsen saaneen alkunsa 10.1. Lamminkappalainen todisti Danielin olleen 12.1.

Turun linna 1790-luvulla. Taustalla näkyy myös Turun tuomiokirkko. Kuva on A. F. Sköldebrandin matkakertomuksesta *Voyage pittoresque au Cap Nord*. Stockholm: C. Deleen & J.G. Forsgren, 1801.

keräämässä saataviaan Lammilla, mistä hän oli matkannut (Hämeen)Koskelle saarnaamaan. Kihl oli todistettavasti palannut matkalta 22.1. Seuraavana päivänä hän oli saattanut kälyään ja nukkunut Hanabölen kylässä vanhan nimismiehen pojan eikä Annan luona.³²

Raastuvanoikeus kiinnostui Annan ja Kihlin suhteen kestosta. Anna myönsi, että lapsen syntymiseen johtaneen salavuoteuden jälkeen Kihl oli useinkin käynyt hänen luonaan. Hän halusi avioitua Kihlin kanssa, mutta kirkkolain ja miehensä tarkan kuolinpäivän vuoksi hän ei pitänyt sitä nyt sopivana. Anna kuitenkin painotti, että lapsen isä oli Kihl eikä kukaan muu. Kihl myönsi käyneensä Annan luona usein, mutta piti sitä luonnollisena ja viattomana kanssakäymisenä, joka perustui harmittomaan velkasuhteeseen.³³

Jos ja kun lapsen alullepanon tarkkaa aikaa ja paikkaa ei voitu kiistatta osoittaa, näyttö ”kanssakäymisestä” ja sen luonteesta sai painoa, koska sen avulla voitiin osoittaa syytetyn olevan riittävällä todennäköisyydellä lapsen isä. Niinpä päätelmiä jouduttiin tekemään sen perusteella, miten epäillyt olivat käyttäytyneet toistensa seurassa, katselleet toisiaan tai hakeutuneet toistensa seuraan.³⁴

Naapurusto kertoi Kihlin vierailleen usein Annan kamarissa ja sekaantuneen häneen vielä lapsen syntymän jälkeen. Eräs porvarin vaimo todisti Kihlin kerran jumalanpalveluksen aikaan

makoilleen sängyllä Annan ollessa lattialla. Kihlin mukaan tällaiset Gabriel Hinderssonin värväämät todistajat tahrasivat Annan kunniaa. Oikeus sivuutti selitykset ja tivasi, miksei Kihl ollut jumalanpalveluksessa kuten kunnan ihminen. Kihl kertoi veljellään olleen kaupungissa pellon, josta oli joutunut ajamaan sikoja pois. Paluumatkalla hän oli hikisenä pysähtynyt Annan luokse lepäämään, mutta seksuaalisen kanssakäymisen hän kielsi täysin (*in totum*). Kaupunginkapteeni Anders Klink kertoi menneensä kerran saunomaan Annan luona tämän aviomiehen poissa ollessa. Anna oli makoillut sängyssään Kihl paitasillaan vieressään – housuista ei ollut varmuutta. Kihl oli selittänyt saunan väsyttäneen hänet, vaikka sitä ei Klinkin mukaan ollut vielä edes lämmitetty. Toisella kertaa Klink oli löytänyt sängystä Kihlin ja Annan lisäksi myös aviomiehen. Viimeksi mainittu oli pyytänyt Kihliä yöpymään sen sijaan, että lähtisi niin pimeällä kotiinsa. Oikeudessa kuultiin muitakin lausuntoja Annan sedän kutsumilta kunniaakkailta ja korkea-arvoisilta todistajilta, mutta Kihl vaati näiltä hyvitystä perättömistä syytöksistä.

Alkuvuodesta 1704 epäilykset Annan ja Kihlin yhä jatkuvasta suhteesta saivat uutta pontta. Kihlin mukaan kyse oli taas Annan sedän levittämästä huhusta. Oikeuden painostama Anna kertoi Kihlin tulleen häntä vastaan eräänä iltana ja vieneen hänet paidasta repien veneille. Kihlin jääväsyrytyksestä huolimatta silminnäkijät, kauppias Sigfred Mattson ja velipuolensa, saivat todistaa valallisesti. Miehet kertoivat kulkeensa illalla tullille päin, kun koira oli alkanut haukkua ympärikäännetyn veneen kohdalla. He olivat luulleet, että alla piileskeli varas tai peto ja päättivät hakea lähitalosta tulta. Silloin housunnyörejään sitova Kihl oli ryöminyt veneen alta ja painunut tiehensä. Veneen alle kurkistettaessa Anna oli istunut siellä kiven päällä. Miehet eivät tarkemmin tienneet, mitä veneen alla oli tehty. Myöhemmin Anna oli saunalla sepittänyt uteli-joille olleensa vain tilkitsemässä venettä.³⁵

Ahtaiden asumis- ja nukkumisolojen vuoksi ihmisillä oli rajallisesti yksityisyyttä. Useampi kumppani samassa huoneessa tai jopa samassa

vuoteessa oli yleensä tae siitä, ettei mitään lupavasta päässyt tapahtumaan. Rakastelu tahdottiin suorittaa suojassa toisten silmiltä ja korviltä – ja sitä suuremmalla syyllä kun oli kysymys salattusta rakkaudesta. Siksi rakastelu tuvassa, johon kuka tahansa saattoi sattua paikalle, herätti pahennusta eikä sitä pidetty uskottavana. Sen sijaan rakastelu syrjässä olevan veneen alla, saunassa tai jossakin muussa ulkorakennuksessa oli sitäkin uskottavampaa.³⁶

Kun naimattoman miehen ja naisen tiedettiin makaavan toistensa kanssa, asiasta puhuttiin yhteisössä. Jos ihmiset tiesivät avioliittolupauksesta, he antoivat usein suhteelle hyväksyntänsä eivätkä saattaneet sitä viranomaisten tietoisuuteen.³⁷ Tästä hiljaisesta hyväksynnästä tuli ongelma avioliittolupauksen ja isyyden kieltämiselle miehelle. Jos todistajia oli runsaasti, aihe-todisteiden määrä kasvoi suuremmaksi ja sitovammaksi. Toisaalta myös kuva miehestä maan tavan rikkojana vahvistui. Liliewan ja Kihl tekivät sen, mitä tällaisessa tilanteessa oli tehtävissä. He toivat oikeuteen omia todistajiaan ja yrittivät parhaansa mukaan kyseenalaistaa vastapuolen todistajien kunniallisuuden. Etenkin Kihlin riita Annan sedän kanssa tarjosi mahdollisuuden kyseenalaistaa tämän oikeuteen tuomien todistajien kertoma.

Kysymys lahjoista ja naisen seksuaalisesta leväperäisyydestä

Kun Turun kämnerinoikeus alkoi käsitellä Liliewania koskevaa isyyssyytettä, sillä oli käytettävissään kaksi ristiriitaista lausuntoa. Margareta oli selittänyt oikeudessa Liliewanin olevan lapsen isä. Lisäksi oli kämnerinoikeuden puheenjohtajan tekemä selvitys, jonka mukaan Margareta oli nimennyt isäksi Halikon kirkkoherran Philip Backmanin Bertil-nimisen ratsastajan. Liliewan tarttui tähän ristiriitaan: Margareta oli nimennyt hänet, vaikka Bertil oli oikea isä. Margaretan piti saada rangaistus Liliewanin mainetta vahingoittaneista perättömistä puheistaan.³⁸

Kämneri oli päivännyt selontekonsa 15.4., mikä oli vastasyntyneen kastepäivä. Selonteon mukaan Bertil oli maannut Margaretan pormestari Willstadiuksen talossa. Pari oli tehnyt avioliittolupauksen, minkä vakuudeksi Bertil

oli antanut hopeasormuksen. Kahdeksan päivää myöhemmin Bertil oli kuollut Halikon metsässä.³⁹

Osapuolet antoivat toisilleen lahjoja lupautumisen eli kihlautumisen merkiksi. Kysymys ei ollut välttämättä vain sormuksesta, vaikka se olikin jo 1600-luvulla suosittu kihlalahja. Sen lisäksi tai sijasta saatettiin antaa solkia, koruja tai rahaa. Lahja, tässä tapauksessa sormus, konkretisoi lupautumista, sitoi pariskuntaa yhteen ja liitti heidät tulevaisuudessa avioliittoon. Sormuksen kantaminen merkitsi kihlauksen tekemistä julkiseksi. Monet salavuoteustapaukset kuitenkin osoittavat, että lahjat olivat monitulkintaisia ja ne saatettiin antaa ilman avioliittoaikomuksia. Kyse saattoi olla flirtististä, viettelystä tai yksinkertaisesti väärinkäsityksestä.⁴⁰

Anna oli uskonut avioliittolupauksiin saatuaan Kihliltä lahjoja. Eräs kauppiaan vaimo tiesi Kihlin lähettäneen Annalle rahaa jopa Jämsästä, ja palattuaan syksyllä oli hän antanut rahaa vauvan potan valmistusta varten. Kihlin kerrottiin huolehtineen kastajaisista ja antaneen Annalle myös kastajaisrahoja (*christining penningar*). Kihl kiisti, ja kielsi koskaan edes ajatelleensa avioitumista Annan kanssa, mutta taloudellisen suhteen hän myönsi avoimesti. Hän oli antanut Annalle yli 90 kuparitaalerin arvosta viljaa ja rahaa pantteja vastaan. Kyseessä oli normaali velkasuhde, ei naisen ja tämän lapsien elättäminen. Potan ostamisen Kihl kiersi kertomuksella uudesta yöastiastaan.⁴¹

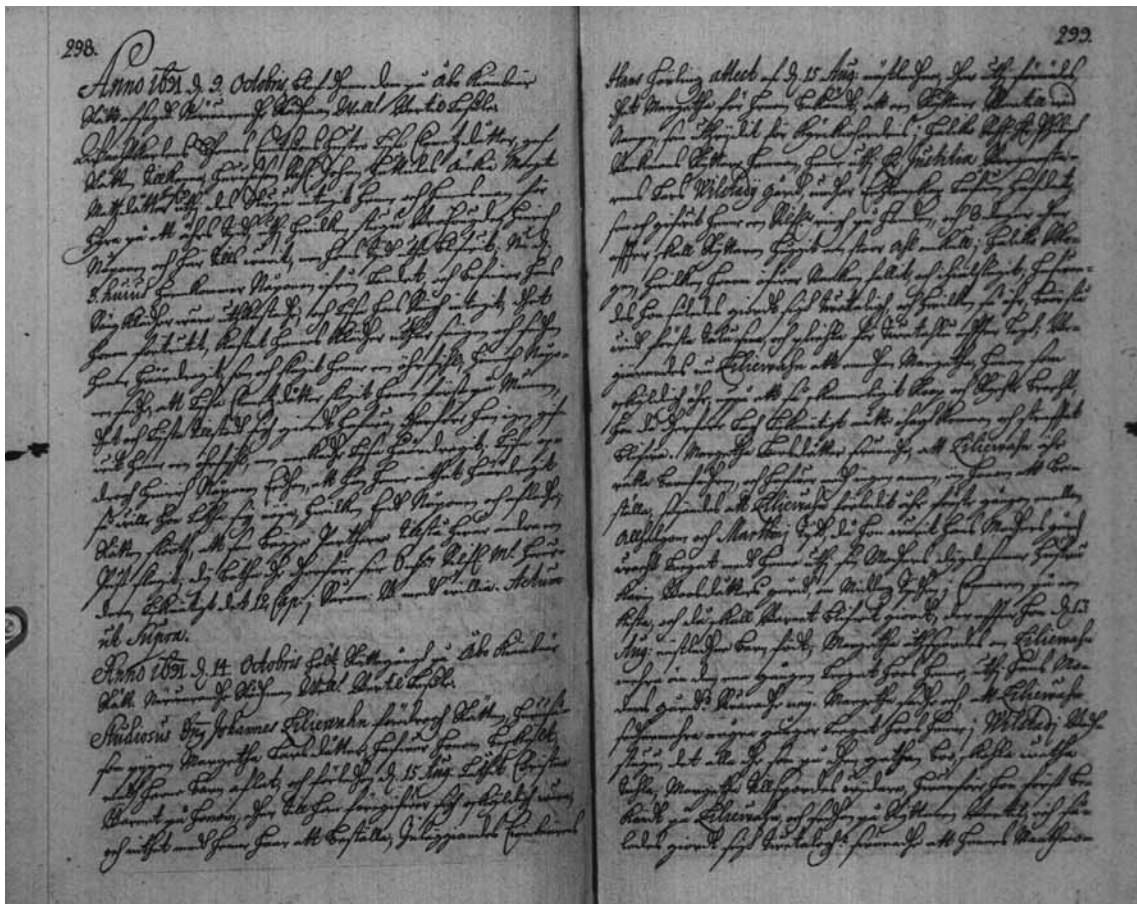
Margareta sen sijaan väitti, ettei ollut saanut sormustaan Bengtiltä. Hänen emäntänsä Sara Rothovius oli painostanut häntä nimeämään Bengtin isäksi ja antanut sormuksen todisteeksi kihlauksesta.⁴² On mahdollista, että Margareta tosiaankin taipui painostuksen alla. Siihen viittäisi se, että Margareta puhui Bengtistä suhteellisen lyhyen ajan. Aineisto mahdollistaa myös sellaisen tulkinnan, että Margareta oli todella ollut alun perin kiinnostunut Liliewanista, mutta päätynyt kihloihin itselleen sosiaalisesti sopivamman miehen kanssa. Bengtin yllättävä kuolema johti hänet sitten uudelleen tavoittelemaan Liliewania. Margaretan halukkuutta avioitua selittäisivät tietyt taloudelliset syyt, mutta myös luterilaisen kirkon opetus avioli-

tosta ihanneolotilana. Sodat olivat kuitenkin vinouttaneet väestön sukupuolijakaumaa niin, että vapaita miehiä oli huomattavasti vähemmän kuin naisia, mikä vaikeutti ihanteen saavuttamista.⁴³ Konsistori tulkitsikin asian niin, että Margareta piti Liliewania hyvänä saaliina. Myös Karin Murenius esitti hänet viettelijänä, joka jäi pyörimään hänen poikansa ympärille. Margareta oli itsepäisesti pyydellyt lupaa jäädä taloon, vaikka hänelle ei ollut palveluspaikkaa tarjolla.⁴⁴

Olipa asia miten tahansa, Margareta oli nimennyt kaksi isäkandidaattia, mikä oli hänelle itselleen epäedullista. Se vahvisti entisestään oikeuden ja konsistorin jäsenten kuvaa Margaretasta epävakaana ja epäluotettavana todistajana. Liliewan ja hänen lähipiirinsä saattoivat nyt lei-

mata hänet siveettömäksi naiseksi, jolla oli niin paljon suhteita, ettei hän itsekään tiennyt, kuka isä oli. Liliewan vahvasti kuvaa marssittamalla oikeuteen todistajan, joka kertoi varoitteensa Mureniusta päästämästä Margaretaa taloonsa. Rothovius puolestaan kertoi erään laivamiehen kiinnostuneen Margaretaasta vuoden päivät sitten, mutta asia ei ollut silloin johtanut mihinkään.⁴⁵ Nämä ovat kuitenkin ainoat todistukset hänen huonosta maineestaan. Margaretan vakuuttelut siitä, että Liliewan olisi ollut hänen ainoa miehensä, jäivät merkityksettömiksi.

Kämnerinoikeudessa Margareta oli väittänyt Liliewanin itsensäkin painostaneen häntä nimeämään Bengtin isäksi, mutta konsistorin edessä hän sanoi emäntänsä toimineen yksin.⁴⁶ Myös Anna väitti Kihlin painostaneen häntä.

Aukeama Turun kämnerinoikeuden pöytäkirjasta vuodelta 1691. Vasemmanpuoleisen lehden alaosaan on merkitty päivämäärä 14.10., ja ensimmäisenä käsiteltävänä asiana on Johan Liliewanin ja Margareta Larsdotterin tapaus. Kansallisarkisto: Raastuvanoikeuksien renoidut tuomiokirjat, Turun kämnerinoikeuden tuomiokirjat 1691 (z:198).

Kihl oli lähettänyt pitäjänapulainen Collinin tekemään tarjouksen: mikäli Anna vapauttaisi Danielin syyteistä nimeämällä jonkun muun, Kihl huolehtisi hänen toimentulostaan kuolemaan saakka. Samalla Collin oli jättänyt Annalle ruistynnyrin. Collin vannoi Jumalan nimeen, ettei ollut auttanut Kihliä tai kiristänyt Annaa. Hän oli vain saanut käsityksen, että Anna halusi ostaa ruista, jota oli sitten vienyt hänelle.⁴⁷

Osapuolten tuomiot ja myöhemmät vaiheet

Tapauksia käsitelleet instituutiot pitivät kummankin naisen isyysyyttä epäluotettavina, koska nämä eivät kyenneet kiistatta osoittamaan, että he olisivat lapsen alullepanon aikoihin maanneet nimeämiensä miesten kanssa. Liliewanin tapauksessa oli myös näyttöä toisesta isäkandidaatista, minkä perusteella raastuvan-oikeus tuomitsi Margaretan sakkoihin.⁴⁸

Asia ei ollut kuitenkaan sillä selvä, vaan Margareta vei asiansa hovioikeuteen, joka tahtoi palauttaa asian konsistorin tutkittavaksi. Koska kysymys oli raastuvanoikeuden Margaretalle langettamasta tuomiosta, konsistori kieltäytyi selvittämästä asiaa.⁴⁹ Samoin kävi kun hovioikeus määräsi Liliewanin vannomaan valansa konsistorin edessä.⁵⁰ Tämä kuvaa uuden ajan alun hierarkkista tuomariyhteiskuntaa, jossa jokainen taho hoiti omaa tonttiaan ja jossa toimialueiden päällekkäisyys saattoi johtaa ongelmiin.⁵¹ Toisaalta salavuoteus oli uhka yliopiston maineelle, sillä sen piti olla esikuva opettamilleen arvoille. Hairahtaneet oppilaat saatettiin erottaa, ja etenkin Turussa konsistori usein vaati kirkkoa myötäillen, että salavuoteusepäiltyjen olisi syytä mennä avioon.⁵² Tässä tapauksessa konsistori oli suhtautunut jo alun alkaen Liliewania koskevaan näyttöön varauksellisesti, vaikka olikin pitänyt parhaana kuulla osapuolia ennen päätöstä ja painostaa Liliewania tunnustamaan tekonsa. Kun konsistori oli näytön vakuuttamana todennut Liliewanin syyttömäksi, sillä ei ollut halua penkoa asiaa enää uudelleen.⁵³ Ja tässäkin asiaan vaikutti epäilemättä halu varjella yliopiston mainetta.

Vala – jolle hovioikeus oli Liliewanin määrännyt – oli varhaisen oikeudenkäyntimenettelyn keskeisin todistelukeino. Kun jonkun huhut-

tiin syyllistyneen rikokseen, mutta asiaa ei voitu näyttää sitovasti toteen, laki antoi epäillylle mahdollisuuden tulla vapautetuksi valalla.⁵⁴ Liliewan oli tarjoutunut vannomaan valan jo 1691, mutta konsistori ei ollut pitänyt sitä tarpeellisena, koska sen mielestä näyttö Liliewanin syyttömyydestä oli kiistaton.

Syksyyn 1693 mennessä Liliewan myönsi olleensa sukupuolisuhitteessa Margaretan kanssa, mutta lasta hän ei tunnustaisi koskaan.⁵⁵ Kun osapuolet saatiin konsistorin eteen, professorit totesivat, etteivät he saisi hänen päättään kääntymään. Eikä heillä ollut siihen haluakaan, koska Liliewanin mieli oli heidän mukaansa järkkynyt eikä heikkomielistä voinut laittaa valalle. Kenties sopivasti sattunut sekoaminen oli Liliewanin strategia valan välttämiseksi. Tila ei nimittäin jäänyt pysyväksi, koska hänet voitiin 1706 vihkiä Ahvenanmaalla papiksi. Liliewan oli muuttanut sinne 1697 saatuaan pestin pedagogina. Hän jatkoi tehtävässä vuoteen 1714, jolloin pakeni sotaa Ruotsiin vaimonsa Lisbeta Erikdotterin (avioituneet 1701) kanssa.⁵⁶

Vaikka heikkomielisyys esti valalle menemisen, se ei kuitenkaan vapauttanut kaikista seuraamuksista. Konsistori langetti Liliewanille rangaistusjärjestyksen mukaisen 40 markan sakon ja kirkkorangaistuksen. Liliewan, jonka taloutta jo valmiiksi rasitti sadan taalarin velka osakunnalle (Norrfinlandorum cassa), ei kyennyt maksamaan summaa, mutta ei myöskään saanut lykkäystä. Konsistorin päätös ei ollut Margaretakaan mieleen. Kun Liliewan oli tunnustanut suhteen, hänen nimikkeekseen tuli pöytäkirjoissa Liliewanin naikkonen (*kona*). Sen sijaan hän ei saanut hakemaansa elatusta lapselleen. Margareta jatkoi asiansa ajamista aikaisemmalla tarmolla ja kävi seuraavana vuonna lähes päivittäin hovioikeudessa ja konsistorissa. Ilmeisesti Liliewanin muutto Ahvenanmaalle vuonna 1697 sai hänet aktivoitumaan asiassa vielä viimeisen kerran.⁵⁷

Kihl puolestaan pyysi lupaa puhdistusvalaan (*värjemåls eden*), vaikkakin toivoi, että Anna voisi vapauttaa hänet kirjallisella todistuksella. Tämä ei kuitenkaan pitänyt sellaisen pyytämistä kunnialliselle miehelle sopivana. Kihl sai luvan valaan, jossa puhdistautui isyysyyteistä – rak-

kaussuhteen olemassaolohan oli oikeudessa jo todennettu. Hän vannoi valansa huhtikuussa 1706 hovioikeudesta saadun kaavan mukaisesti. Kihl tuomittiin ensikertalaisena salavuoteudesta 40 hopeamarkan sakkoon 1694 kuninkaallisen määräyksen nojalla.

Viipurista saadun tiedon mukaan Annan aviomies Johan Holm oli haudattu 2.2.1702. Anna oli siis saattanut aviottoman lapsen alulle miehensä elinaikana. Hän sai 1653 rikosjärjestyksen mukaisen 80 hopeataalerin sakon ja kirkkorangaistuksen. Kihl pyysi vielä 1707 piispa David Lundhia hankkimaan hovioikeudesta tietoa, voisiko salavuoteustuomioon vielä vaikuttaa. Hovioikeuden ja Helsingin raastuvanoikeuden mukaan asia oli kuitenkin jo tutkittu ja tuomittu.⁵⁸

Salavuoteudesta saatu tuomio oli kohtalokas Kihlille. Oltuaan kollegana kolme vuotta, hänelle avautui 1704 mahdollisuus nousta Hauhon kappalaiseksi. Hänen ei kuitenkaan annettu astua virkaan salavuoteusoikeudenkäynnin takia (*för sine extraorbitantier i Helsingforsh*), vaan sen sai 1705 Mäntsälän kirkkoheran poika Salomon Stichaesus. Salomonista tuli 1737 Jämsän kirkkoherra, mikä olisi varmasti ollut mieleen Kihlillekin. Virattomaksi jääminen merkitsi varattomaksi tuleamista. Helmikuussa 1706 Kihl oli kauppias Magnus Crantzin velottavien listalla, ja toukokuussa välittömästi tuomioiden jälkeen kauppias Erich Sillman toi oikeuteen heidän riitansa veloista ja hevoskaupasta. Pormestari suositteli Kihliä maksamaan velkansa, ja hevoskauppakin ratkesi Sillmanin eduksi. Velkasuhde oli kestänyt vuosia, ja pöytäkirja-aineistosta päätellen he olivat usein istuneet iltaa hyvissä väleissä.⁵⁹ Tuomiot olivat kuitenkin tahranneet Kihlin maineen eikä häneen enää velallisenä luotettu.

Kihlillä ei ollut virattomana varaa asua Helsingissä, vaan hän joutui viettämään pitkiä aikoja Jämsässä, mikä venytti salavuoteusprosessia. Hän vetäytyi 1705 Jämsään naimattomana pappismiehenä ja asui siellä Kaipolan tilalla sukulaistensa suojissa. Hän kuoli 1757 kunnioitettavassa 86 vuoden iässä.⁶⁰

Aviottoman lapsen vaikutus uraan ja asemaan

Aikaisempi salavuoteuksia koskeva tutkimus on osoittanut, että esiaviollisten suhteiden kontrolli kohdistui ensisijassa naisiin: heidän toimintaansa tarkkailtiin ja aktiivisuuttaan paheksuttiin. Toisen osapuolen, miehen, toiminnassa samat piirteet olivat asiaankuuluvia. Tämän asetelman osalta tässä tutkitut tapaukset eivät ole poikkeuksia. Miehet saivat paheksuntaa korkeintaan raskaaksi tulleen naisen lähipiiristä – ja sieltäkin siksi, etteivät suostuneet avioitumaan. Vaikka miehet näin tehdessään rikkoiivat maan tavaksi vakiintunutta vanhaa käytäntöä, yhteisön suhtautuinen ei näytä muuttuneen eikä paheksunta kuulu todistajien lausunnoissa. Säädyn velvoittamaan esikuvallisuuteen ei myöskään viitattu missään vaiheessa. Liliewanin tapauksessa oli pikemminkin niin, että säädyllä selitettiin naisen takertumista mieheen.

Oppisäätyyn kuuluminen ei näy miesten oikeudessa käyttämissä strategioissa, jotka olivat itse asiassa samoja kuin vielä 1800- ja 1900-luvun taitteessa: sinnikäs kiistäminen, todistelu että oli ollut muualla lapsen siittämishetkenä sekä mahdollisten muiden isäkandidaattien osoittaminen.⁶¹ Kahteen jälkimmäiseen kuului vähintään epäsuora viittaus naisen seksuaaliseen leväperäisyyteen. Oikeudet ja akatemian konsistori vahvistivat strategiaa pitämällä lausuntojaan korjaavien aviottomien äitien puheita epäluotettavina. Naisten asema oli epäsuotuisa myös siksi, että miehen kiistäessä he joutuivat todistamaan avioliittolupauksen olemassaolon. Se oli vaikeaa, koska lupaukset annettiin kahden kesken ja salavuoteuteen syyllistyneet yllätettiin vain harvoin itse teossa. Vaikka miehet joutuivat tunnustamaan suhteen olemassaolon, kumpikaan ei missään vaiheessa tunnustanut lasta omakseen.

Avioliittoon liittyneet aineellisen ja aineettoman pääoman siirrot merkitsivät sitä, että se oli myös perheen ja suvun asia. Perheen asema, omaisuus ja verkostot merkitsivät puolison valinnassa vähintäänkin yhtä paljon kuin intohimo ja sydämen tunne. Liliewanin ja Kihlin tapauksissa ne painoivat selkeästi enemmän. Perhe ja suku olivat aktiivisesti mukana painostamassa osa-

puolia haluamaansa suuntaan. Kihlin tapauksessa edusmiehen mukaantulo johti nokitteluun, jossa kumpikin osapuoli kuvasi vastustajaansa kunnianttomana ja vihamielisenä panettelijana.

Missä määrin Liliewanin ja Kihlin vaatimatoksi jäänyt urakehitys selittyä salavuoteuksilla? Vain Kihlin tapauksessa niiden välillä oli selvä yhteys. Olisi houkuttelevaa ajatella, että Liliewan pääsi vähemmällä, koska oli pappis-sukua ja häntä puolustaneet naiset olivat arvovaltaisia. Toisaalta hänen uransa ei olisi välttämättä noussut muissakaan oloissa tämän korkeammalle. Hänen veljiensä ja serkkujensa joukossa oli pappeja, jotka olivat ottaneet haltuunsa virat suvun perinteisillä toiminta-alueilla. ■

Tämä artikkeli on vertaisarvioitu.

Filosofian kandidaatti **Petteri Impolan** 1600- ja 1700-luvun noituutta käsittelevä pro gradu -tutkielma on vastikään hyväksytty Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella. **Jari Eilola** työskentelee akatemiautukijana *Häpeällisen epäsopuisa perhe-elämä* -hankkeessa (SA 267899) Jyväskylän yliopistossa historian ja etnologian laitoksella.

Viitteet

- 1 Esim. Pylkkänen 1990; Knuutila 1990.
- 2 Esim. Pylkkänen 1990; Aalto 1996; Taussi Sjöberg 1996.
- 3 Esim. Pohjola-Vilkuna 1995; Kietäväinen-Sirén 2015.
- 4 Knuutila 1990: 28–38, 53–54, 66–67; Aalto 1996: 30–32; Taussi Sjöberg 1996: 136–137;

- Korpiola 2009: 19–85; Kietäväinen-Sirén 2015: 67–70, 90.
- 5 Knuutila 1990: 39–54, 63–96; Pylkkänen 1990: 240–244; Taussi Sjöberg 1996: 63–96; Korpiola 2009: 89–144, 347–369; Kietäväinen-Sirén 2015: 91–92.
- 6 Pylkkänen 1990: 105–110, 244–246; Aalto 1996: 12–13, 91–130; Taussi Sjöberg 1996: 147–148, 153–154; Marklund 2004: 169–170; Hansen 2010: 45–46, 51–52; Kietäväinen-Sirén 2015: 70.
- 7 Pylkkänen 1990: 108–111; Aalto 1996; Hansen 2010: 53–54; Kietäväinen-Sirén 2015: 62–63.
- 8 Taussi Sjöberg 1996: 141–143, 150–151; Aalto 1996: 78–82; Marklund 2004: 177–178; Kietäväinen-Sirén 2015: 59.
- 9 TAKpk VII: 143; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*: Johan Liliewan vanhempi, Johan Liliewan nuorempi, Lars Liliewan.
- 10 *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*: Daniel Kihl, Georg Kihl, Niklas Burtz; Aaltonen ym. 1963: 194–195, 203; Virkkala ym. 1954: 488, 524; Akiander 1868: 311–312, 319.
- 11 Joutsivuo 2010.
- 12 Laasonen 1983: 17–19, 57–59, 76, 88, 90–91, 108, 112–114.
- 13 Letto-Vanamo 1991: 32–33; Karonen 1994: 176–183; Karonen 1995: 38–42, 87–88, 89–91.
- 14 Letto-Vanamo 1991: 33–35.
- 15 Vilkuna 2009: 24–25.
- 16 KA, Turun kämnerinoikeus 14.10.1691: 302–303.
- 17 KA, Turun kämnerinoikeus 14.10.1691, 300.
- 18 Pylkkänen 1990: 132–133, 237–240, 247; Taussi Sjöberg 1996: 148–152; Hansen 2010: 45–46; Kietäväinen-Sirén 2015: 70. Hauhoa

Reluctant adherents: children born out of wedlock at the turn of the seventeenth and eighteenth centuries among the learned • The article deals with court cases of illicit intercourse among the learned and clergy at the turn of the seventeenth and eighteenth centuries. In the view of the church and crown, marriage and the family were important institutions, which preserved the continuity and reserves of society in times of crop failure and destruction by war. Hence sex and the begetting of children were tightly controlled, and were prohibited outside marriage. The attitude towards pre-marital relations and conceiving children out of wedlock became stricter towards the end of the seventeenth century. The control was concentrated mainly on women, who gave birth to and remained attached to illegitimate children, which has focused historical research on them. Our research subjects, Johan Liliewan the Younger and Daniel Kihl, were men who had the opportunity to rise to the highest echelons of church office. How did the accusations against them of illicit relations influence their careers and standing in the community? Both men persisted in the trials to deny they were the bastards' fathers. They cited the unreliable and confused testimonies of their opponents, the mothers. The rejection of the precise place and time of conception proved an effective strategy. Neither, however, could deny the existence of a pre-marital affair in view of the rich testimony of members of their communities, so they were fined, although they were acquitted of the charge of paternity. Liliewan, supported by his clergy family, was ordained priest despite the case, but he never managed to rise to high office. Kihl, as a result of the case over illicit relations, lost the chaplaincy he was in line for and his economic stability.

- tutkineen Tiina Miettisen (2012: 124) mukaan avioliittolupauksiin vetoaminen ei ollut 1600-luvulla itsestään selvää.
- 19 Marklund 2004: 171.
 - 20 Välimäki 2009: 390–393; Hansen 2010: 49–51; Kietäväinen-Sirén 2015: 70–71, 74–77.
 - 21 KA, Turun kämenrinoikeus 14.10.1691: 302.
 - 22 KA, Turun kämnerinoikeus 14.10.1691: 299–301; *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*: Matias Rothovius, Jakob Willstadius.
 - 23 KA, Helsingin kämnerinoikeus 26.2.1703: 27–37; Helsingin raastuvanoikeus 26.10.1703: 186.
 - 24 Lapsi oli syntynyt jo 17.10.1702, mutta Gabrielin kirje oli päivätty vasta 17.2.1703. KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto, I Aa:1 syntyneiden ja kastettujen luettelot: 355; Helsingin kämnerinoikeus 26.2.1703: 27–37.
 - 25 Pohjola-Vilkuna 1995: 54; Kietäväinen-Sirén 2015: 72–75.
 - 26 KA, Helsingin raastuvanoikeus 5.12.1703: 220–222; sama, 24.2.1704: 28; sama, 29.11.1705: 161–162; sama, 12.11.1704: 130; sama, 14.8.1705: 92; sama, 28.2.1706: 55–57.
 - 27 Vilkuna-Pohjola 1995: 39, 53.
 - 28 KA, Turun kämnerinoikeus 14.10.1691: 299, 302–303; TAKpk VII: 152, 157–158.
 - 29 Vilkuna 2009: 16; Eilola 2012: 122.
 - 30 TAKpk VII: 152–153, 157–159.
 - 31 Pöytäkirjoissa puhutaan välillä Georgista, välillä tämän leskestä, mutta kyseessä on jälkimmäinen, sillä Georg oli hiljattain kuollut.
 - 32 KA, Helsingin kämnerinoikeus 26.2.1703: 27–37.
 - 33 KA, Helsingin raastuvanoikeus 5.12.1703: 220–222.
 - 34 Kietäväinen-Sirén 2015: 90–92.
 - 35 KA, Helsingin kämnerinoikeus 26.2.1703: 27–37; Helsingin raastuvanoikeus 5.3.1704: 32–35; sama, 9.3.1704: 37–39; sama, 6.4.1704: 51–52.
 - 36 Kietäväinen-Sirén 2015: 91–92.
 - 37 Marklund 2004: 207; Kietäväinen-Sirén 2015: 72.
 - 38 KA, Turun kämnerinoikeus 14.10.1691: 298.
 - 39 KA, Turun kämnerinoikeus 14.10.1691: 298–299.
 - 40 Heikinmäki 1981: 103–106; Bendall 2014: 201, 205; Kietäväinen-Sirén 2015: 95–99.
 - 41 KA, Helsingin kämnerinoikeus 26.2.1703: 27–37.
 - 42 KA, Turun kämnerinoikeus 14.10.1691: 299–300.
 - 43 Kietäväinen-Sirén 2015: 59, 109.
 - 44 KA, Turun kämnerinoikeus 14.10.1691: 302; TAKpk VII: 152, 157–158.
 - 45 KA, Turun kämnerinoikeus 14.10.1691: 300.
 - 46 KA, Turun kämnerinoikeus 14.10.1691: 300; TAKpk VII: 158.
 - 47 KA, Helsingin raastuvanoikeus 9.4.1704: 55; sama, 13.11.1705: 155–159.
 - 48 TAKpk VII: 152–153, 157–159, 335.
 - 49 TAKpk VII: 335, 342–343.
 - 50 TAKpk VII: 373–374, 509.
 - 51 Vilkuna 2009: 25.
 - 52 Välimäki 2009: 385–390.
 - 53 TAKpk VII: 152–153, 158.
 - 54 Letto-Vanamo 1991: 39–40; Taussi Sjöberg 1996: 21–23; Välimäki 2009: 388–389.
 - 55 TAKpk VII: 405, 519.
 - 56 TAKpk VII: 494, 522–523, 525–526. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*: Johan Liliewan nuorempi.
 - 57 TAKpk VII: 263, 525–526, 531–532, 544, 581–582, 600, 623.
 - 58 KA, Helsingin raastuvanoikeus 27.11.1705: 134; sama, 16.8.1705: 148–152; sama, 2.12.1705: 162–168; sama, 21.4.1706: 83–84; sama, 27.3.1707: 45.
 - 59 HMA, Hauhon seurakunnan arkisto, III Gla:1 piispantarkastuksen pöytäkirjat: 53; II Ha:1 historialliset muistiinpanot: 8; KA Helsingin raastuvanoikeus 14.2.1706: 37; sama 21.2.1706: 44; sama 15.8.1706: 199–201; sama 8.9.1706: 224; Helsingin kämnerinoikeus 22.5.1706: 51–60v; Akiander 1868: 157, 314.
 - 60 JyMA, Jämsän seurakunnan arkisto, I Aa:3 pää- ja rippikirjat: 1757; I C:3 syntyneiden ja kastettujen luettelot 1757; Virkkala ym. 1954: 488.
 - 61 Pohjola-Vilkuna 1995; Kotilainen & Saari-mäki 2013.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

Hauhon seurakunnan arkisto

Piispantarkastusten pöytäkirjat III Gla:1,

1701–1730

Historialliset muistiinpanot II Ha:1,

1709–1808

Jyväskylän maakunta-arkisto (JyMA)

Jämsän seurakunnan arkisto

Pää- ja rippikirjat I Aa:3, 1757–1761

Kuolleiden ja haudattujen luettelot I C:3,

1755–1800

Kansallisarkisto (KA)

Helsingin kämnerinoikeuden renovoidut

tuomiokirjat 1689–1706, g: 107–115

Helsingin raastuvanoikeuden renovoidut

tuomiokirjat 1703–1707, g: 26–30

Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto

- Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1667–1726, I Aa:1
 Turun kämenrinoikeuden tuomiokirjat 1691–1694, z: 198–201
 Turun raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat 1691–1693, z: 58–60
- Kirjallisuus**
- Aalto, Seppo 1996: *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Bibliotheca historica 12. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Aaltonen, Esko ym. 1963: *Suur-Jämsän historia*, osa 3. Jämsän kunta.
- Akiander, Matthias 1868: *Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift*, 1–2. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten.
- Bendall, Sarah Anne 2014: To write a distick upon it: busks and the language of courtship and sexual desire in sixteenth- and seventeenth-century England. *Gender & History* 26(2): 199–222.
- Eilola, Jari 2012: Negotiated truth: the discursive interplay between town courts and the townsfolk in the early modern age. *Frühneuzeit-Info* 23(1–2): 119–127.
- Hansen, Anna 2010: Att välja den rätta. Förväntningar på äktenskapet i 1600-talets Jämtland. Teoksessa *Det politiska äktenskapet. 400 års historia om familj och reproduktion*, toim. Bente Rosenbeck & Hanne Sanders. Stockholm: Makadam.
- Heikinmäki, Marja-Liisa 1981: *Suomalaiset häätävät. Talonpoikaiset avioliiton solmintaperinteet*. Helsinki: Otava.
- Joutsivuori, Timo 2010: Papeiksi ja virkamiehiksi. Teoksessa *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*, toim. Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: SKS.
- Karonen, Petri 1994: *Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta-ajan alkupuolella (noin 1620–1660)*. Studia Historica Jyväskylän ensia 48. Jyväskylän yliopisto.
- 1995: ”Raastuvassa tavataan”. *Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana*. Studia Historica Jyväskylän ensia 51. Jyväskylän yliopisto.
- Kietäväinen-Sirén, Hanna 2015: *Erittynyt ystävyys. Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650–1700)*. Jyväskylä Studies in Humanities 245. Jyväskylän yliopisto.
- Knuutila, Jyrki 1990: *Avioliitto oikeudellisena ja kirkollisena instituutiona Suomessa vuoteen 1629*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 151. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Korpiola, Mia 2009: *Between Betrothal and Bedding: Marriage Formation in Sweden 1200–1600*. The Northern World 43. Leiden: Brill.
- Kotilainen, Sofia & Pasi Saarimäki 2013: Isäehdokkaat hiillostettavana. Paikallisyhteisö aviottoman äidin tukena 1800-luvun lopun sisäsuomalaisella maaseudulla. Teoksessa *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöstä eri vuosisadoilta*, toim. Jari Eilola & Laura-Kristiina Moilanen. Helsinki: SKS.
- Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*, toim. Yrjö Kotivuori. Verkkojulkaisu (2005). <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli>> (luettu 18.6.2015).
- Laasonen, Pentti 1983: *Papinvirkojen täyttö Suomessa myöhäskaroliinisena aikana 1690–1713*. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 124. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Letto-Vanamo, Pia 1991: Tuomioistuinmenettelyn historiaa. Rahvaan oikeudenkäytöstä valtioliseen prosessiin. Teoksessa *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*, toim. Pia Letto-Vanamo. Helsinki: Gaudeamus.
- Marklund, Andreas 2004: *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning*. Umeå: Borea.
- Miettinen, Tiina 2012: *Ihanteista irrallaan. Hämeen seudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun*. Tampereen yliopisto.
- Pohjola-Vilkuna, Kirsi 1995: *Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa*. Helsinki: SKS.
- Pylkkänen, Anu 1990: *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710*. Helsinki: Laki-miesliiton kustannus.
- TAKpk VII = *Turun Akatemian Konsistorin pöytäkirjat VII: 1690–1699*, toim. Tor Carpelan. Helsinki: Frenckellska Tryckeri, 1940.
- Taussi Sjöberg, Marja 1996: *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talen*. Stockholm: Atlantis.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 2009: *Neljä ruumista*. Helsinki: Kustannusyhtiö Teos.
- Virkkala, Kalevi ym. 1954: *Suur-Jämsän historia*, osa 1. Jämsän, Korpilahden, Petäjäveden, Muuramen, Säynätsalon, Jämsänkosken ja Koskenpään kunnat.
- Välimäki, Mari 2009: Vill du äkta denna kvinna? Universitetsstuderandes föräktenskapliga sexualrelationer och giftermål i 1600-talets Uppsala och Åbo. *Historisk tidskrift* 129(3): 381–395.